

СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ В КОНЦЕПЦІЇ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

АНОТАЦІЯ. У статті розглянуто стратегічні пріоритети розвитку вищої освіти в концепції інноваційного розвитку України. Автором конкретизовано стратегічні засади та напрями трансформації вітчизняної вищої освіти. Визначено заходи державної політики, спрямовані на досягнення високого рівня ефективності використання знань.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: стратегічні пріоритети розвитку, концепція інноваційного розвитку, економічна політика.

АННОТАЦИЯ. В статье рассмотрены стратегические приоритеты развития высшего образования в концепции инновационного развития Украины. Автором конкретизированы стратегические основы и направления трансформации отечественного высшего образования. Определены мероприятия государственной политики, направленные на достижение высокого уровня эффективности использования знаний.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: стратегические приоритеты развития, концепция инновационного развития, экономическая политика.

ANNOTATION. The strategic priorities of development of higher education in the concept of innovation development of Ukraine are considered in the article. The author concretizes the strategic grounds and directions of transformation of domestic higher education. The measures of state politics directed on achievement of efficiency of knowledge are determined.

KEY WORDS: strategic priorities of development, concept of innovation development, economic politics.

Постановка проблеми. Трансформаційні процеси в Україні, що зумовлені формуванням нової соціально-економічної системи, одночасно зазнають впливу процесів глобалізації та переростання індустріального суспільства в ту нову формацію, що утвердиться в ХХІ столітті — суспільства знань. Важливою умовою такої широкомасштабної перебудови нашої країни є модернізація вітчизняної системи вищої освіти, необхідність якої продиктована зростаючим значенням її для економіки України. Адже серед сучасних чинників розвитку суспільства на перший план виходить людський капітал, якісною характеристикою якого є рівень

знань, що стає ключовим елементом у забезпеченні постіндустріального розвитку будь-якої країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним та прикладним проблемам розвитку вищої освіти України присвячені дослідження відомих українських вчених Ю. Бажала, О. Грیشної, А. Гриценка, І. Гриценка, І. Каленюк, В. Кременя, В. Лугового, І. Одотюка. Разом з тим, потребують ретельного опрацювання питання визначення та ефективної реалізації стратегічних пріоритетів розвитку вищої освіти в концепції інноваційного розвитку України.

Метою статті є розгляд стратегічних пріоритетів розвитку вищої освіти в концепції інноваційного розвитку України.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах в Україні необхідно усвідомлювати кардинальну потребу суспільних зрушень в напрямі інноваційного розвитку, економіки знань. Згідно з рейтингом Всесвітнього економічного форуму, Україна серед 134 країн зайняла у 2009 році у сфері розвитку початкової освіти 37 місце, у сфері розвитку вищої освіти — 45, у сфері формування факторів інноваційного розвитку — 52, за оснащеністю сучасними технологіями — 65, у сфері захисту прав інтелектуальної власності — 114 місце, що свідчить про неефективне використання власного інноваційного потенціалу, перетворення України в державу, яка експортує сировинні ресурси з незначною часткою доданої вартості, та виникнення загрози економічній та національній безпеці [1].

Результати аналізу економічного зростання країн — лідерів рейтингів конкурентоспроможності свідчать про необхідність формування та забезпечення розвитку національної інноваційної системи як безальтернативного шляху реалізації системної та послідовної державної політики, спрямованої на активізацію інноваційних процесів, забезпечення технологічного розвитку та оновлення національної економіки. Важливою складовою такої системи має стати ефективна система вищої освіти, що складатиметься з вищих навчальних закладів (ВНЗ), науково-методичних і методичних установ, науково-виробничих підприємств, державних і місцевих органів управління освітою, а також навчальних закладів, які проводять підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації кадрів, а також система генерації знань, що складатиметься з наукових установ та організацій незалежно від форми власності, які проводять наукові дослідження і розробки та створюють нові наукові знання і технології, державні наукові центри, академічні та галузеві інститути, наукові підрозділи вищих на-

вчальних закладів, наукові та конструкторські підрозділи підприємств.

Оптимальний варіант інноваційного розвитку України передбачає розвиток національної інноваційної системи шляхом здійснення комплексу заходів щодо збалансованого розвитку усіх підсистем національної інноваційної системи, підтримки інноваційної активності вітчизняних суб'єктів господарювання на всіх стадіях інноваційного процесу, стимулювання попиту на результати наукових досліджень і розробок, кваліфікований персонал, створення сприятливих умов для виробництва інноваційної продукції з високим рівнем доданої вартості. Бажані зрушення вимагають забезпечувати ефективну спроможність вищої освіти випереджати ті соціальні та економічні зміни, що відбуваються, готувати молодь до праці і життя в суспільстві, формувати демократичне суспільство. Подібне складне завдання може бути виконаним, якщо освіта органічно пов'язана з усіма галузями матеріального виробництва та духовної культури, що забезпечує наслідування і відтворення соціального досвіду.

Стратегічними пріоритетами розвитку вищої освіти в концепції інноваційного розвитку України є:

а) забезпечення інноваційної спрямованості системи освіти шляхом: підвищення рівня комп'ютеризації вищих навчальних закладів; активізації науково-технічної та інноваційної діяльності ВНЗ та збільшення обсягу її бюджетного фінансування; утворення інноваційних структур в системі освіти; реформування системи освіти з урахуванням вимог європейських стандартів і збереження культурних та інтелектуальних національних традицій;

б) підвищення результативності вітчизняного сектору наукових досліджень і розробок з метою посилення його ролі у забезпеченні інноваційного розвитку національної економіки шляхом: інтеграції університетського сектору наукових досліджень і розробок до світової інноваційної системи, сприяння розвитку міжнародного партнерства у сфері науково-технічної та інноваційної діяльності; збільшення частки наукових та науково-технічних досліджень у ВНЗ, спрямованих на створення нових видів інноваційної продукції; врахування кон'юнктури світового ринку під час визначення пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки та інноваційної діяльності;

в) забезпечення розширеного відтворення знань на основі інтеграції діяльності ВНЗ, академічних та галузевих наукових установ шляхом: підвищення рівня фондоозброєності державного

сектору наукових досліджень і розробок; концентрації ресурсів на пріоритетних напрямках розвитку науки і техніки та інноваційної діяльності, створенні умов для організації високотехнологічного виробництва в Україні; посилення взаємодії освіти та науки, створення університетів дослідницького типу на базі провідних ВНЗ; стимулювання процесу підвищення кваліфікації, розвиток системи дистанційного навчання;

Загалом сучасна трансформація вищої освіти в Україні є складним нелінійним процесом, у якому можна виділити наступні напрями:

- екстенсифікація — збільшення кількості вищих навчальних закладів, спеціальностей та програм, контингентів студентів, які за ними навчаються, а також загальне розширення доступу громадян до вищої освіти;

- модернізація — як зміна змісту освіти, притаманної для командно-адміністративного суспільства, та її узгодження з сучасними умовами. Складовими цього процесу є демократизація, гуманізація, інноваційні процеси у вищій школі: поява нових спеціальностей, освітніх програм, педагогічних методик та засобів навчання, методів менеджменту та маркетингу вищої освіти;

- європеїзація — трансформація української освіти в бік європейських норм та стандартів, як складова міжнародної інтеграції у сфері освіти.

Екстенсифікація освіти виражається у збільшенні загальної кількості вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації — з 149 у 1990/91 навчальному році до 349 на початок 2010/2011 навчального року та збільшенню загальної кількості студентів з 1638,3 тисяч осіб до 2491 тисячі за цей період. Більш детальні дані ми наводимо у табл. 1.

Ця таблиця наочно відтворює і досягнення системи вищої освіти України — безперервне збільшення кількості студентів у ВНЗ III-IV рівнів акредитації з 1996 по 2007 рік, поліпшення загальних показників охоплення вищою освітою у розрахунку на 10 тис. чол. населення, — і вказує на перші ознаки зниження показників. Наприклад, через демографічні причини максимальна кількість студентів у закладах I—II рівнів акредитації була у 2003/2004 навчальному році, а пізніше зменшувалася до 2010 р. Демографічний спад торкнувся ВНЗ найвищих рівнів акредитації лише у 2007 році, а от пізніше він зумовив зменшення контингентів студентів у ВНЗ III—IV рівнів акредитації на початок 2008/2009 року (слід вказати, що дискримінаційні правила вступу

в 2008 році ще більше посилили негативний вплив демографічних ефектів). На наш погляд — у майбутньому чисельність студентів в Україні стабілізується біля показника 2,5 млн чол.

Таблиця 1

ЗМІНИ КОНТИНГЕНТІВ СТУДЕНТІВ У ВНЗ УКРАЇНИ

Показник	1996/97	2000/01	2004/05	2005/06	2006/07	2007/08	2008/09	2009/10	2010/11
Кількість студентів у ВНЗ III—IV рівнів (тис. чол.)	976,9	1402,9	2026,7	2203,8	2318,6	2372,5	2364,5	2245,2	2129,8
Кількість студентів у ВНЗ I—II рівнів (тис. чол.)	595,0	528,0	548,5	505,3	468,0	441,4	399,3	354,2	361,5
РАЗОМ	1571,9	1930,9	2575,2	2709,1	2786,6	2813,9	2763,8	2599,4	2491,3
Студентів у розрахунку на 10 тис. населення України									
у ВНЗ III—IV рівнів	192	285	429	470	497	511	512	486	461
у ВНЗ I—II рівнів	117	107	16	108	100	95	87	77	79
В усіх ВНЗ	309	392	545	578	597	606	599	563	540

Джерело: складено на основі даних [2].

Це відмінний показник — Україна лишатиметься серед світових лідерів у вищій освіті, нагадаємо, що за прогнозами ЮНЕСКО у двадцять першому столітті рівня національного добробуту відповідного світовим стандартам досягнуть лише ті країни, працездатне населення яких на 40—50 відсотків буде складатися з осіб з вищою освітою. На сьогодні Україна досягла лише половини цього показника.

Зокрема, у середньому у світі 60 відсотків випускників шкіл вступають до вищих навчальних закладів. У Північній Америці це 84 відсотки, в Україні — 76. Кількість студентів невпинно зростає. За даними ЮНЕСКО у 1960 році було 13 мільйонів студентів у світі, у 2005 році було 138 млн чол., а в даний момент не менше 150 млн чол. У тому числі і в Україні майже 2,5 мільйони [3].

Але збільшення загальної кількості ВНЗ та студентів в Україні має суперечливу внутрішню структуру — скоротилась загальна

кількість вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації (з 754 у 1991/92 навчальному році до 619 у 2004/2005 навчальному році) та кількості студентів, що в них навчаються (з 739,2 тис. осіб до 548 тис. осіб у відповідні роки). І якщо за ці роки кількість державних освітніх установ скоротилась з 731 до 531, то приватних ВНЗ I-II рівня акредитації побільшало — з 23 до 88. Та більш серйозний занепад розпочався після 2005 року, коли до навчання приступили дуже малі за абсолютною чисельністю вікові групи, що народжувалися у роки інфляцій і економічного регресу (див. табл. 1).

А кількість ВНЗ III-IV рівня акредитації має чітку тенденцію до зростання (з 149 у 1990/91 н. р. до 353 у 2008/2009 н. р.), і якщо в 1990/91 в них навчалось 881,3 тис. студентів, то в 2008/2009 н. р. їх кількість становила 2364,5 тис. осіб. Причому зросла кількість ВНЗ III-IV рівня акредитації як державної, так і приватної форм власності — кількість державних закладів зросла з 154 до 233, а недержавної з 2 до 113 за 1991/1992 — 2008/2009 навчальні роки. Серед них функціонувало 166 університетів, 62 академії, 119 інститутів та 2 консерваторії. Кількісне зростання ВНЗ III—IV рівня акредитації зберігалось до 2009 року: 350 закладів, а з наступного року розпочалося поступове їх зменшення. Демографічна криза та освітня політика Кабінету Міністрів України з 2010 року суттєво впливають та ще вплинуть на зменшення кількості ВНЗ.

Таке екстенсивне збільшення навчальних закладів та студентів відбувається за рахунок, по-перше, появи приватного сектору в галузі вищої освіти, по-друге, відкриття у регіонах філій «центральных» навчальних закладів, і, по-третє, впровадження механізму платної форми навчання у державних закладах, так званого «контракту». Певною мірою цей процес можна характеризувати як розширення доступу до вищої освіти в суспільстві, але він ще не гарантує її якості. Звідси впливає і інший аспект проблеми мережі вищих навчальних закладів — це їх надмірна кількість і мала потужність. Середній контингент студентів цих закладів становить 7,5 тис. осіб, восьма частина з них (30) має контингент до 2-х тисяч. І ще одна проблема — це створення ефективної мережі університетської освіти, яка вже багато років турбує наше суспільство. Наприклад, у 2010 році 236 ВНЗ III-IV рівнів акредитації державної форми власності перебували у підпорядкуванні 24 міністерств і відомств, а державне замовлення у 2011 році на вищу освіту в Україні розподіляли 30 державних органів виконавчої влади.

Враховуючи тенденцію кількісної еволюції вищої освіти, що характеризує її масовість на сучасному етапі розвитку суспільства, реалізація програм підготовки без зниження якості навчання при обмежених ресурсах можлива лише через суттєву модернізацію — використання нових методів і технологій, які дозволять більш активно залучити адміністрацію ВНЗ, науковців, викладачів, студентів до процесу управління якістю освіти. Це потребує застосування нових інформаційних і телекомунікаційних технологій навчання, передбачених відповідними програмами модернізації вищої освіти України.

У контексті досліджуваної проблеми слід звернути увагу на зміни в економічній політиці країни. Так, на думку професора І. Одотюка, задля досягнення високого рівня ефективності використання знань державна політика формування нової економіки має включати реалізацію таких заходів:

- сприяння заохоченню широкомасштабного використання світового знанневого доробку в усіх секторах національної економіки шляхом розробки і впровадження економічних стимулів та формування ефективного інституційного режиму;

- розширення ємності внутрішнього ринку невітлених технологій та збільшення платоспроможного попиту на результати вітчизняних НДДКР;

- стимулювання всебічного розвитку інтелектуального потенціалу особистості, що передбачає активний вплив держави на всіх етапах формування людського капіталу;

- вдосконалення системи непрямих методів державного впливу на процес розбудови сектора високотехнологічного виробництва та вжиття на перших етапах необхідного арсеналу протекціоністських заходів з метою його підтримки на зовнішньому ринку;

- створення стабільно функціонуючого організаційно-правового середовища генерування високопродуктивного знанневого ресурсу, що, передусім, означає, по-перше, усунення існуючих вад в системі освіти і науки, а, по-друге, завершення формування дієвих систем охорони і захисту прав інтелектуальної власності [4].

Втім, економічна політика не може обмежуватись лише суто економічними інститутами. Мова повинна йти про економічну складову самої освітньої політики. Особливо важливо:

- визначити перелік і потребу в кадрах з новітніх спеціальностей відповідно до пріоритетних напрямків і масштабів інноваційно-інвестиційного розвитку;

- розробити та застосувати механізм матеріального заохочування викладачів;
- поширити державне бюджетне замовлення на підготовку фахівців з новітніх спеціальностей;
- поширити державне замовлення на перепідготовку і підвищення кваліфікації фахівців підприємств та установ державного сектора;
- економічно сприяти розвитку недержавних навчальних закладів;
- розширити використання механізму пільгового кредитування студентів на період навчання.

Необхідно удосконалити структуру системи освіти з урахуванням тенденцій формування в Україні інформаційно-технологічного укладу і потреб переходу до неперервної освіти, вирішити проблему розширення освітянського простору навчального закладу, його інтеграції у світовий освітянський простір. На наш погляд, корисним може бути досвід Великобританії, яка вже багато років експериментує з різноманітними засобами стимулювання розвитку і творчої діяльності здібної молоді і енергійних молодих науковців, а також дослідницьких груп у вищих навчальних закладах. Серед наслідків цих зусиль — високе реноме частини університетів у світі, створення наукової продукції високої якості, врешті, значна віддача від тих коштів, що вкладаються у наукові дослідження (та ін.).

Необхідно також врахувати досвід урядів країн Організації економічного розвитку і співробітництва, які намагаються підвищити ефективність освіти та одночасно залучити додаткові ресурси для задоволення зростаючого попиту на вищу освіту. Наприклад, створення так званих університетів «світового класу» («world class» university), якими керуються уряди багатьох країн для вирішення проблем підвищення рівня та престижу національних університетських систем [5].

Слід також враховувати неможливість успішного застосування ринкових змін в економіці освіти без одночасних змін у напрямку зміни якості самої освітньої політики, яка має набувати все більших рис демократичної практики. Освітня стратегія має враховувати тенденції демократизації організації навчання: розвиток шкільного та університетського самоврядування, посилення ролі профспілок у навчальних закладах, підвищення ролі наглядових рад, розширення практики їхньої участі у призначенні керівників державних навчальних закладів.

Розширення управлінських можливостей освітніх закладів — це ще один важливий аспект гуманоцентричної переорієнтації їх діяльності. В умовах досить жорсткого державного контролю зберігаються численні обмеження на шляху творчої самореалізації педагогічних колективів, наближення навчально-виховного процесу до потреб конкретної місцевості, конкретних батьків і дітей. Само собою зрозуміло, що державний контроль, здійснюваний з єдиного центру, по самій своїй природі може бути лише обмежувально-стандартизуючим і не може приймати до уваги потреби кожного освітнього закладу, кожної територіальної громади, кожної дитини. Лише перехід основних важелів контролю та управління на рівень самого освітнього закладу і територіальної громади, де він функціонує, дає можливість обрати оптимальний варіант функціонування школи — з точки зору поєднання загальносуспільних інтересів, інтересів локальної спільноти та інтересів розвитку кожної особистості.

Висновки. Найважливіша причина скрутного становища вітчизняної вищої освіти полягає в її тотальній фінансовій та управлінській залежності від держави. Державний бюджет — практично єдина надійна основа фінансування переважної більшості вищих навчальних закладів, а вертикаль державного управління практично не змінилася з радянських часів. Відтак національна вища освіта в інституційному плані в цілому залишається відрізаною від громадянського суспільства, що формується в Україні, і лише непрямим чином відчуває на собі вплив тих змін, які відбуваються в ньому. Це сприяє домінуванню консервативних тенденцій у функціонуванні вузів, а оскільки їх минуле пов'язане з авторитарними традиціями радянських часів, то і консервується далеко не сприятливий для процесів гуманізації організаційний остов системи вищої освіти України.

Література

1. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 червня 2009 р. № 680-р «Про схвалення Концепції розвитку національної інноваційної системи» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ovu.com.ua/articles/1625-pro-shvalennya-kontseptsiyi-rozvitku-atsionalnoyi>.

2. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2010-2011 навчального року: статистичний бюлетень. — К: Державний комітет статистики України, 2011. — 236 с.

3. Образование для всех к 2015 году. Добьемся ли мы успеха?: всемирный доклад по мониторингу образования для всех, 2008. — Париж: ЮНЕСКО, 2008. — 492 с.

4. *Одотюк І. В.* Ефективність використання знань / І. В. Одотюк // Економіка знань та її перспективи для України. — К.: Інститут економічного прогнозування, 2005.

5. *Salmi J.* Nine common errors in building a new world-class university / Jamil Salmi // International Higher Education. — 2011. — № 62. — P. 5—8.

Статтю подано до редакції 09.08.11 р.